

Goldgar heeft in haar indringende en uitvoerige analyse van het uitgebreide netwerk van tulpenkopers en verkopers fraai laten zien hoezeer deze handel functioneerde bij de gratie van het bestaan van onder meer door familierelaties bijeengehouden sociale netwerken. Daarbinnen was de benodigde kennis en expertise voor de handel aanwezig en kon efficiënt informatie worden uitgewisseld, zoals dat ook gegolden moet hebben voor andere takken van termijnhandel, zoals die in graan, haring en specerijen. Maar als haar these juist is dat het belang van de tulpen crisis vooral gelegen was in een vertrouwenscrisis binnen de commerciële wereld, had er dan geen sprake moeten zijn van een weerslag op andere takken van handel waarin onderling vertrouwen van vitaal belang was? Gezien de aanhoudende bloei van de Amsterdamse handel tot minstens 1650 zijn er geen aanwijzingen dat dat het geval is geweest. Toonde de tulpen crisis voor tijdgenoten toch niet veeleer aan dat een 'verkeerde' wereld, waarin een arme wever een rijke koopman kon worden, een lachwekkende illusie was?

In haar kritiek op de visie dat de tulpen crisis vooral interessant was als financiële crisis, gaat Goldgar veel verder dan Dash. Ze stelt dat 'many of the prices were not extraordinarily high' (p. 203) en dat het 'supremely sensible' geweest zou zijn om in tulpenbollen te blijven investeren 'if the market had held' (p. 227). Voor de dramatische prijsdaling laat ze het bij: 'the why remains unclear' (p. 231). Maar is het toch niet erg plausibel, dat de markt instortte omdat de prijzen door speculatie veel hoger waren geworden dan nog in overeenstemming was met de waarde die door rijke liefhebbers aan de tulp werd gehecht? Hoewel ik dus van oordeel ben dat de hoofdthese van dit boek zeker vatbaar is voor discussie, vond ik het om de grondigheid van het onderzoek en de brede aanpak en visie toch ook bewonderenswaardig en ik heb het mede dankzij de levendige, aantrekkelijke stijl met veel genoegen gelezen.

Wantje Fritschy
Vrije Universiteit, Amsterdam

Cor Groenewold *Christelijk en sociaal. Biografie van J.R. Slotemaker de Bruïne* (Hilversum: Verloren, 2007) 134 p., ISBN 978-90-8704-008-6

J.R. Slotemaker de Bruïne (1869-1941) was een pragmaticus. Als politicus stond bij hem de haalbaarheid voorop. Als minister van Arbeid, Handel en Nijverheid (1926-1929), van Sociale Zaken (1933-1935) en van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (1935-1939) bleek hij een weinig krachtige politicus – door Groenewold eufemistisch omschreven als 'flexibel minister'. De omstandigheden bepaalden daardoor in sterke mate zijn beleid. En dat was, toen hij Sociale Zaken beheerde, de grote crisis van de jaren dertig. Volgens Groenewold verloor Slotemaker de belangen van de arbeiders daarbij niet uit het oog. Wat dat inhield hebben de Twentse arbeiders ervaren. Zij mochten het Twentekanaal met de hand graven. Door de machines uit te sluiten konden 40.000 arbeiders in de werkverschaffing de verbindingsmogelijkheden voor de textielindustrie verbeteren. De effecten van de ministeriële bezuinigingen, en de verlaging van de uitkering, vielen wel mee voor de arbeiders, schrijft de auteur in navolging van Slotemaker. De Jordanesen die hier tegen in opstand kwamen, dachten daar anders over; de christelijke arbeiders ook. Zij merkten in 1935 bitter op dat toen Slotemaker de Bruïne het ministerie verliet hij een *ruïne* had achtergelaten.

Slotemaker schoot als politicus ernstig tekort. Hij had geen visie, geen daadkracht en voelde zich in de debatten niet thuis. Hij wist zo lang in de politiek te overleven door een gebrek aan ministeriële personen in zijn partij de Christelijk Historische Unie, maar vooral door zijn goede relatie met Colijn. Zijn arrogantie en ijdelheid stonden een scherpe zelfanalyse, die hem uit de politiek hadden kunnen leiden, in de weg.

Van oorsprong was Slotemaker de Bruïne predikant met orthodoxe opvattingen, maar een kerkelijke scherplijper was hij beslist niet. Als predikant ging hij ten onder in het Drentse dorpje Beilen dat verscheurd werd door kerkelijke twisten. Slotemaker raakte overspannen en moest een paar maanden rust nemen. Als hij enkele jaren later in Nijmegen het Woord Gods verkondigt (1903-1907) zien we hem als bruggenbouwer op sociaal terrein. Als een gereformeerd en een hervormd spoorwegvakbondje geen overlevingskansen blijken te hebben, grijpt Slotemaker de Bruïne in. De kerkelijke scheidslijnen mochten hier geen doorslag geven. De bondjes fuseerden op zijn aandringen en de nieuwe levensvatbare organisatie werd de kiem waaruit de latere Vervoersbond CNV zou ontstaan. Geheel vanzelfsprekend was dit niet. Tot kort daarvoor was Slotemaker een belangrijke vertegenwoordiger van het Christelijk Nationaal Werkmansverbond geweest, de tegenhanger van het gereformeerde Patrimonium. Maar zijn wens om tot een krachtige christelijk sociale beweging te komen overwon de kerkelijke verdeeldheid.

Deze activiteiten voor de christelijk sociale beweging gaven Slotemaker de Bruïne een sociaal imago, wat bevestigd werd met de publikatie van zijn standaardwerk *Christelijk Sociale Studiën*. Groenewold besteedt hier echter nauwelijks aandacht aan. Slechts één pagina (p. 38) heeft hij over voor het vakbondswerk van Slotemaker en waar hij notabene schrijft: 'Slotemaker was zijn tijd ver vooruit: hij wilde de arbeider ontwikkelen. Hij pleitte voor lokalen waar vrije tijd kon worden doorgebracht: leeszaalen, bibliotheken'. Nu valt de socialistische arbeidersbeweging geheel buiten het blikveld van de auteur, maar ook voor protestants-christelijke begrippen was Slotemaker zijn tijd verre van vooruit. Dat blijkt goed uit zijn *Christelijke Sociale Studiën* waarin hij zich een traditionele predikant met pastorale zorg voor zijn (arbeiders)gemeente toont. In de *Christelijke Sociale Studiën* staat op de keper beschouwd niet veel nieuws. Dat deze door de ethisch-theologische richting beïnvloed is, kan voor kennisgeving worden aangenomen. Volgens Slotemaker moet de kerk niet in dogmatiek blijven steken maar een actieve boodschap uitspreken en handelen op het maatschappelijk terrein dat anders in de handen van de marxisten valt. Er moet met andere woorden een sterke christelijke sociale beweging komen om de arbeiders voor de kerk te behouden.

De volksuitgave van de *Christelijke Sociale Studiën* verscheen in meerdere delen en omvatte maar liefst 975 pagina's. Het schijnt de christelijke arbeiders niet afgeschrokken te hebben, want herdruk op herdruk volgde. Hier ligt de grote betekenis van Slotemaker. Hij heeft de christelijk sociale gedachte naar de arbeiders gebracht. Hij heeft de arbeiders een ideologisch fundament gegeven en argumenten in de discussies met anderen.

Een conclusie over betekenis en plaats van Slotemaker de Bruïne valt moeilijk uit het boek van Groenewold te halen. Daarvoor ontbreekt een analyse die het tot een echte biografie had kunnen maken. De auteur blijft steken in het keurig op een rijtje zetten van de feiten tussen geboorte en sterven van Slotemaker. Het is daarmee een braaf boek geworden dat op blijde evangelische toon Slotemaker in het licht stelt. Het

resultaat is dienstbare geschiedschrijving waarin de christelijke arbeiders kennis kunnen nemen van een van hun voormannen.

Arno Bornebroek

Freelance historicus, Amsterdam

René Taudal Poulsen, *An environmental history of North Sea ling and cod fisheries, 1840-1914*. Fiskeri- og søfartsmuseets studieserie nr. 22 (Esbjerg: Fiskeri- og søfartsmuseets forlag, 2007) 306 p. ISBN 9788790982423. Tevens verschenen als proefschrift aan de Universiteit van Esbjerg 2005.

Hoewel het *TSEG* niet de meest aangewezen plek lijkt om het proefschrift van de Deense onderzoeker René Taudal Poulsen te bespreken, sluit deze studie naadloos aan bij het debat rond duurzame economische ontwikkeling. Het onderzoek van Poulsen maakt deel uit van het onderzoeksprogramma *History of marine animal populations*. De verschillende onderzoekers binnen dit project proberen op basis van historische bronnen een schatting te maken van de omvang van de vispopulatie op verschillende momenten in het verleden. Hierdoor kunnen zij antwoord geven op de vraag of een specifieke visserij duurzaam is. Een dergelijke studie vereist echter niet alleen kennis over productie, consumptie, technologie en samenleving maar een goed begrip van de natuur is ook onontbeerlijk. Poulsen brengt beide kanten van het verhaal – mens en vis – in zijn proefschrift bijeen. Dit doet hij door zich te richten op leng en kabeljauw in de Noordzee tijdens de periode 1840-1914. Poulsen bestudeert vooral de vissers uit Bohuslän – het gebied ten noorden van de Zweedse stad Gotenburg – en de verschillende visgronden die zij bezochten.

In hoofdstuk een bespreekt Poulsen zijn vraagstelling, de literatuur en de te hanteren methodologie. Hij is benieuwd hoe de vispopulatie zich qua omvang heeft ontwikkeld en wil bepalen of veranderingen toegeschreven moeten worden aan mens of natuur. Volgens de theorie kunnen vissers reageren op een daling van de vangsten door te veranderen van techniek, te kiezen voor andere of grotere vangstgebieden en te veranderen van *target species*. Om dergelijke veranderingen te kunnen controleren, gebruikt Poulsen de *catch per unit effort*; een maat die weergeeft hoeveel moeite de vissers moeten doen om de vis te vangen. Poulsen verzamelde de benodigde gegevens uit statistieken samengesteld door de overheid, verslagen van particulieren, een bedrijfsadministratie en etnografische interviews gehouden tijdens de jaren twintig, dertig en veertig van de twintigste eeuw.

Hoofdstukken twee, vier, vijf en zeven bespreken respectievelijk de perioden tot 1858, 1859-1877, 1878-1890 en 1891-1914. In deze hoofdstukken beschrijft Poulsen hoe de Zweedse vissers de traditionele visgronden in het Kattegat en Skagerrak verlieten om te vissen bij Jäderen (ter hoogte van Stavanger) en Ålesund (halverwege Bergen en Trondheim). Deze verschuiving werd niet veroorzaakt door teruglopende vangsten op de traditionele gronden, maar door de grotere aanwezigheid van vis op de alternatieve gronden. Door het verschijnen van haring voor Bohuslän in 1877 – na decennia van afwezigheid – werden de leng en kabeljauw visserijen sterk negatief beïnvloed. Veel vissers schakelden over op de haringvisserij.

Onder andere om de laatste reden beperkt Poulsen zich in hoofdstuk 6 tot het maken van schattingen voor de jaren 1870. De omvang van de kabeljauwpopulatie